

Fabio Stassi

De laatste dans

Vertaald door
Liesbeth Dillo

Ambo|Anthos
Amsterdam

En dan draaide er altijd iemand de slinger rond...

De projector siste, precies het geluid van eieren op het vuur, het Maltezer kruis begon te draaien, samen met de bladen van de sluiters, en hortend begon de film, als een wielrenner in de bocht van het parcours: even de trapbeweging ingehouden, zweetdruppels, een oplettende blik, en dan de spurt...

Licht dat als een zwaard het donker doorkliefde.

Het kwam uit een kist en verspreidde zich heel geleidelijk, waarbij het twee perfecte diagonalen tekende in de zaal... Dat was op zich al een heel spektakel; je kon zitten kijken zonder te begrijpen wat je zag: rook en licht, met stof erin, alleen stof, minuscule zwevende deeltjes die door de lucht zwommen: ze stegen op en daalden neer, achtervolgden elkaar, speelden het universum na... Maar als je je ogen half dichtkneep en goed keek, zag je in al dat stof na een tijdje mannen met walrus-snorren, de wapenstok van een agent, een hond, een tuinslang, een oude Ford, vliegende slagroomtaarten, een spuitfles sodawater, de arbeidersuitgang van een fabriek, een aankomende trein en de contouren van beeldschone vrouwen die zachtjes heen en weer schommelden; in dat zwaard van licht zag je de heupen van een vrouw, maar het had geen zin te proberen die aan te raken, dat was je toch nooit gelukt.

Het gebeurde nog voor het licht tegen een obstakel stootte en alles weer in beelden werd gereconstrueerd. Nog voor de snorren op de gezichten van de mannen werden geplakt, de vrouwen zich oprichtten en de voorwerpen hun vormen herkregen.

Het duurde zo lang als de afstand tussen de projector en het witte doek achter in de zaal.

Voor mij was de bioscoop de duur van die reis.

De eerste keren draaide ik mijn hoofd niet eens om.

De films interesseerden me niet, ik was alleen geïnteresseerd in de stofdeeltjes in de lucht, in hun bewegingen.

Als ik ooit over mijn leven ga vertellen, dacht ik, moet ik daar beginnen. Bij het moment waarop de slinger van de projector gaat draaien.

In die ruimte tot aan de muur ligt mijn verhaal opgesloten.

En of je het nu gelooft of niet, het is het verhaal van de man die de film heeft uitgevonden nog voor de gebroeders Lumière of de filmprojector van Max Skladanowsky.

Een zwart-wit harlekijnspel voor kerstavond.

Een romantische pantomime in een wereld van zaagsel, gelach en tranen.

Interieur. Nacht. 24 december 1971

Het is de kerstnacht van 1971. Een man van tweeëntachtig knipt het licht aan in een kamer. Weggezonken in een fauteuil naast het raam zit de Dood, gehuld in een mantel.

DE DOOD Ik zat op je te wachten.

De man draagt een versleten slobberbroek en een te krap jasje. Hij neemt zijn bolhoed af, ten teken van begroeting.

DE MAN Ik ook op jou. Zestig jaar geleden heeft een waarzegster me verteld dat je vandaag zou komen.

DE DOOD Ben je daarom in kostuum?

De man loopt door de kamer met een vermoeide, waggelende gang. Hij stoot tegen een stoelpoot en zegt sorry. Hij zegt ook sorry tegen het kleed en tegen de lamp bij de muur.

Magere Hein kijkt naar hem, onbewogen.

Dan staat de man stil en zet zijn bolhoed af.

DE MAN Ik probeer je alleen maar aan het lachen maken.

DE DOOD Zo maak je nog geen kind aan het lachen. Hou op met die flauwe grappen en ga mee.

De man voelt dezelfde paniek als op de dag van zijn debuut in New York... Hij doet zijn best om grappige gezichten te trekken, maar eigenlijk kan hij wel huilen.

DE MAN Mijn zoon Christopher is pas negen en heeft me nog nodig. Ik wil hem graag nog wat langer zien opgroeien.

DE DOOD Daar had je aan moeten denken toen je hem op de wereld zette, op jouw leeftijd.

DE MAN Mijn vrouw zegt altijd dat ze met een jongeman is getrouwd.

DE DOOD Je vrouw is heel aardig...

DE MAN Het is gewoon niet eerlijk. Ik heb je zo vaak geroepen toen ik zo oud was als mijn zoon nu en op een zolder woonde in Londen, en elke keer mijn hoofd stootte als ik rechtop ging zitten in bed terwijl mijn moeder uit het raam stond te kijken...

DE DOOD Toen was jouw tijd nog niet gekomen.

DE MAN Ik was voortdurend in tranen en en riep steeds mijn adres, zodat je me kwam halen: de bovenste verdieping van Pownall Terrace, nummer 3.

DE DOOD Hou op, het is al laat.

DE MAN Wacht, ik zal je aan het lachen maken, dat is het enige waar ik goed in ben.

DE DOOD Dat is nog nooit iemand gelukt.

DE MAN Ik krijg je wel aan het lachen. Let maar op.

De man probeert nog meer acts, maar zonder resultaat. Hij heeft ze dan ook lang niet meer gedaan.

DE DOOD Je bent echt een zielige oude man geworden. Ga je omkleden, zo wil je toch niet mee?

De man is terneergeslagen, zijn nepsnor laat los en valt op de grond, maar als hij zich bukt om hem op te rapen, gaat hij door zijn rug. Hij blijft als vastgenageld aan de grond staan, midden op een kleed, niet in staat overeind te komen: verslagen, versleten en gekwetst.

DE DOOD Haha!

De man is beduusd. Hij denkt dat hij de Dood hoorde lachen, maar door de pijn hoort hij niet goed. En toch heeft hij zich niet vergist. De Dood lacht, de tranen staan hem in de ogen.

DE MAN Lach je nou?

DE DOOD Jij maakt me aan het lachen. Moet je zien hoe je erbij staat.

DE MAN *(die vergeefs probeert overeind te komen)* En je zei dat dat nog nooit iemand was gelukt.

DE DOOD Nee, dat klopt, nog nooit. Haha!

DE MAN Ik stel een weddenschap voor (*het praten kost hem moeite, door zijn ongemakkelijke houding*): jij komt ieder jaar met kerst, en als ik je aan het lachen krijg, laat je me tot de volgende kerst leven...

DE DOOD Denk niet dat dat makkelijk zal zijn, vanavond heb ik me laten gaan.

DE MAN Ik zal mijn best doen.

DE DOOD Eigenlijk zou ik niet met een acteur in discussie moeten gaan.

DE MAN Het is een eerlijke weddenschap.

DE DOOD Goed, Zwerver, volgend jaar kom ik terug, dat heb je verdiend.

DE MAN Tot volgend jaar kerst dan.

De Dood verdwijnt uit de fauteuil. De man leunt moeizaam tegen zijn bureau en slaakt een diepe zucht van opluchting.

Eerste filmrol

Corsier-sur-Vevey, 24 december 1977

Lieve Christopher James,

Vanavond vier ik mijn achtentachtigste Kerstmis in familiekring, net als de afgelopen jaren, en het verhaal dat ik nu ga schrijven is mijn cadeau voor jou. Ik heb een schuld bij jou die ik niet kan inlossen. Je bent mijn jongste zoon, net vijftien geworden, en ik heb je verwekt toen ik de zeventig al gepasseerd was. Je zult zonder mij opgroeien. Daarom moet ik opschieten, voordat mijn overlijden over de hele aardbol voor opschudding zorgt. Volgens een kaartlegster in San Francisco, in 1910, had ik zes Kerstmissen geleden zullen doodgaan aan een longontsteking na een leven barstensvol geluk.

Al zes jaar komt de Dood mij met kerst opzoeken. Hij gaat voor mij zitten en wacht. Ik trek mijn zwerverskloffie aan en doe een van mijn oude sketches. Als hij moet lachen, gunt hij me nog een jaar te leven. Dat is onze afspraak. Ik zal niet doodgaan zolang ik hem vermaak. Maar ik moet bekennen dat ik een beetje roestig ben geworden, de laatste tijd. Ik had nog geen glimlach aan hem ontlokt als het niet om mijn ouderdom was geweest, de meest gemakkelijke leeftijd die er is.

De afgelopen zes jaar zijn al een ongelooflijke zegen geweest. Ik wilde je zien groeien, sterk worden, muziek leren

maken. Maar vanavond zal Magere Hein ernstig en onbewogen blijven zitten, onderuitgezakt in mijn fauteuil, zelfs ten overstaan van de perfecte gag. Volmaaktheid is namelijk niet grappig, Christopher. Dit is de laatste keer dat ik het kostuum van de Zwerver draag. Dat voel ik in mijn botten, en die hebben me nog nooit bedrogen: ik verdwijn van het toneel. En eigenlijk vind ik het niet erg dat Magere Hein me komt halen op een dag waarop mensen over de hele wereld de geboorte van een kind vieren.

Mijn laatste uren wil ik met jou doorbrengen.

Er zijn nog zoveel dingen die ik je moet vertellen.

Ik heb me tot in de puntjes verkleed, zoals toen, ik heb mijn ogen zwart opgemaakt en het doosje met nepsnorren geopend: als ik die niet op de juiste manier opplak, is het voorbij.

Nu schrijf ik je vanachter dit bukshouten tafeltje, in een hoek van mijn kamer. Ik weet zeker dat je ideeën aan kleine tafels niet kwijtraakt, niet als gekko's langs de muur achterna hoeft te zitten; zo hoef ik alleen maar mijn arm uit te strekken om ze bij hun staart te pakken.

Van mijn leven is alles bekend, of bijna alles.

De autobiografie die ik een paar jaar geleden heb uitgebracht is overal verkocht, en er zijn duizenden pagina's over mij geschreven. Alleen al het noemen van mijn naam wekt bewondering, in elke uithoek van de wereld, van Birma tot Vuurland. Maar misschien kan ik beter de naam noemen van het personage dat ik op een regenachtige middag in 1914 heb geschapen, tijdens de opnamen van een korte film, toen ik kleding in een verkeerde maat uitkoos in de kleedkamer. Hoewel ik die anekdote al talloze malen heb verteld, verbaas ik me nog steeds over de mysterieuze eenvoud waarmee de Zwerver, *The Tramp*, of Charlot zoals hij in sommige talen wordt genoemd, het licht zag.

Daarentegen heb ik nog nooit iemand verteld hoe ik mijn carrière echt ben begonnen of wat ik nu allemaal op papier ga zetten, want dat had zelfs jouw moeder, mijn Oona, niet geloofd. Ik wilde het meest dierbare geheim van mijn leven niet verklappen, een soort kinderlijke belofte die ik op de een of andere manier wilde nakomen en die al mijn fouten zou goedmaken, mijn tegenstrijdigheden, en de chaos van mijn herinneringen. Maar ik ben inmiddels oud genoeg om lak te hebben aan mijn reputatie. Op mijn leeftijd haal je dingen makkelijk door elkaar. Hoe moet je anders geloven dat ik de hand heb geschud van Debussy, Stravinsky, Rubinstein, Brecht en Gandhi, dat ik heb getennist, in een korte broek, met Eisenstein en Buñuel, dat ik ben ontvangen door koningen, prinsen en presidenten, en dat Albert Einstein zelf als een klein kind in tranen uitbarstte bij het zien van mijn films? Mijn geheugen is zo'n onwaarschijnlijke garderobe dat ik niet meer weet of ik hetgeen erin zit echt heb gezien of slechts heb gedroomd. Er kan voor mij gewoon geen duidelijke grens zijn tussen alle dingen die mij echt zijn overkomen en de dingen die ik verzin, in mijn hoofd. Mijn ouderdom heeft ook iets belachelijks, en dat kan me alleen maar goeddoen, want in tegenstelling tot wat mensen denken ben ik een heel serieuze man, een obsessieve perfectionist.

Aanhangers van McCarthy die de schande van Vietnam hebben overleefd of jaloeerse collega's zullen mijn uitzinnige ideeën over een rechtvaardiger, vrijer en menselijker samenleving eindelijk kunnen bestempelen als het bewijs van mijn ontoerekeningsvatbaarheid. Overigens haatten ook de nazi's mij, al had ik niet het geluk Joods te zijn. Ze verboden *The Gold Rush*, beeldden me af met een haakneus en kwalificeerden me als een kleine Joodse acrobaat, even weerzinwekkend als lastig. Het was niet de eerste keer dat ik vervolgd werd en ook

niet de laatste. In Pennsylvania en South Carolina hadden de Ku-Klux-Klan en de Evangelical Ministerial Association, tientallen goede Amerikaanse christenen die niet alleen filmrollen met benzine overgoten, mijn films vanaf het begin af aan gecensureerd en verboden. Maar zelfs mannen met hakenkruizen konden niet tegengaan dat mijn zwerver, die tot dan toe met zijn onrijpe stem slechts een onzinnig lied had gezongen, het belangrijkste podium van Europa beklom in de kleren van een kapper; niemand anders was erin geslaagd de microfoon van Hitler af te pakken... Maar toen hij van dat platform afkwam, kon ik hem niet meer vinden. Als een stofwolk was hij verdwenen op het platteland van Auschwitz of Buchenwald; alles wat hij te zeggen had, had hij in één enkele keer gezegd.

Maar vanavond ben ik degene die jou alles in één ruk gaat vertellen, en ik hoop niet dat ik bij de mooiste passage word onderbroken. Ik vraag wel een beetje verbeeldingskracht van je, want mijn verhaal gaat over dingen die heel ver afstaan van de glooiende Zwitserse weiden die ons huis omringen. De rust van een meer of een berg was er niet, destijds, toen ik echt een zwerver was, zonder dat ik dat hoefde te acteren.

Het wordt tijd dat ik je eens vertel waar ik geboren ben: niet in Londen, zoals overal staat vermeld, al heeft niemand ooit een officieel document gevonden, maar in een donker bos, bij Smethwick, midden in Engeland, in een woonwagen van straatartiesten die de Gipsy Queen heette. Het was 1889, een jaar eerder had Louis Aimé Augustin Le Prince de eerste korte film in de geschiedenis opgenomen: een scène van maar liefst twee eeuwigdurende seconden. Vanaf het allereerste begin zijn het circus, mijn leven en dat van de film veel meer met elkaar vervlochten dan mensen zich kunnen voorstellen.

Toen ik nog maar net geboren was, gingen mijn ouders uit elkaar. Zo gaat dat nou eenmaal.

Zoals je weet, was jouw oma Hannah een soubrette in het vari  theater. Ze liet zich Lily noemen, en was goed in het imiteren van gezichten. Ze kon haar handen tegen een ruit leggen alsof ze iemands hartslag voelde kloppen. Ze observeerde mensen en deed hen dan na: de manier waarop iemand liep, zijn hoed afnam of zijn gezicht vertrok. Maar op een dag brak er iets in haar, Hannah verloor haar stem, haar slaap en haar inkomen (tien shilling per week). Het licht van haar schoonheid doofde en ze begon snel af te takelen.

Ook jouw opa was een artiest. Een professioneel zanger, entertainer en woordkunstenaar. Volgens je oma leek hij op Napoleon Bonaparte, maar zoals veel vari  artiesten was hij altijd dronken. Ik zag hem bijna nooit, en als dat wel gebeurde, hield ik er een vervelend gevoel aan over. De alcohol had hem iedere charme ontnomen, en zijn carri  re en zijn bloed vergald. De laatste keer dat ik hem tegenkwam was in een pub in Kennington Road. Dat was ook de eerste keer in zijn hele leven dat hij mij omhelsde.

Mijn eigen opa zag ik vaker, hij verzoolde schoenen in Londen, in zijn kleine huis in East Lane, en ik heb meermaals de droom gekoesterd schoenlapper te worden, net als hij. Zijn beroep fascineerde mij. Ik hield van de geur van leer en lijm, en van het handwerk, het geduld dat daarvoor nodig was. Hij had een werkbank gebouwd in de keuken en zat daar altijd achter, zelfs 's nachts. Zijn vrouw woonde niet meer met hem samen: na jaren bovenleer te hebben genaaid, was ze afleiding gaan zoeken bij jongere mannen. Het zwarte schaap van de familie; later verkocht ze tweedehandskleding op straat om rond te komen. Ik had helaas weinig contact met haar, maar dankzij haar weet ik dat er geen druppel blauw bloed door mijn aderen stroomt.

Gelukkig was mijn oudere broer Syd altijd bij me; zonder

zijn hulp had ik nooit iets voor elkaar gekregen. Uit geldnood brachten Syd en ik een paar winters door in een liefdadigheidsinstelling voor weeskinderen aan de oever van de Theems. Syd kon geborgenheid bieden: als dingen niet goed gingen speelde hij op zijn trompet, waarbij hij zulke grappige bolle wangen maakte dat alle zwaarmoedigheid verdween. Hij speelde ook met woorden en bedacht steeds weer nieuwe tongbrekers, rijmpjes en geheugenspelletjes om de lege dagen door te komen.

Maar toen ik vijf was maakte ik al mijn debuut in het theater met het zingen van de liedjes van Jack Jones, in plaats van mijn moeder. Zij was halverwege haar optreden dichtgeklapt en niet meer in staat verder te gaan. Het was het eerste symptoom van haar ziekte. Ze kreeg van alles over zich heen: gefluit, stoelkussens, muntgeld. Ik kende het lied uit mijn hoofd en het ging me dan ook uitstekend af, al is het wel heel makkelijk om achteraf te zeggen dat het voorbestemd was. Eigenlijk ging ik alleen het toneel op om mijn moeder te redden van de waanzin en vernedering, en de woedende belofte van een beschaamd kind om de beste acteur ter wereld te worden heeft de rest van mijn leven een rol gespeeld.

Later verhuisden we naar Manchester, leerde ik op klompen dansen en kwam ik terecht in een groepje van acht jongetjes dat de Eight Lancashire Lads heette. Mensen kwamen naar onze dansjes kijken en waren geamuseerd. We werden geboekt in het Hippodrome in Londen, voor een pantomime van Assepoester.

Met kerst, net als nu.

Tachtig jaar geleden, Christopher, kun je je dat voorstellen?

Tachtig lange jaren.

En toch kan ik het me beter herinneren dan wat ik gisteren heb gegeten.

In het Hippodrome leerde ik salto's en radslagen maken, en op mijn handen lopen.

De circuspiste hadden ze voor de gelegenheid onder water gezet om de encenering en de balletten nog indrukwekkender te maken. Ik kreeg een kostuum met een staart en moest als een kat rond Assepoesters benen draaien.

En daar, achter die piste, ving ik op een avond, terwijl ik mijn rol instudeerde, een gesprek op tussen de grote, witte clown Marceline en Zarmo de jongleur. Ik kon nog nauwelijks lezen ofschrijven, maar luisteren kon ik wel, ga daar maar van uit. Geen woord van dat gesprek ben ik vergeten.

'De uitvinding van de eeuw noemen ze het, wist je dat?'

Terwijl hij luistert houdt Zarmo drie gekleurde ballen in de lucht.

'De cinematograaf, mijn beste Marceline.'

'Precies, en door die cinematograaf komen wij allemaal zonder werk te zitten, let jij maar eens op. Wie gaat er straks nog naar het circus of naar het theater om een mimespeler of een clown te zien?'

'Bekijk het eens van een andere kant: het is helemaal niet gezegd dat de cinematograaf een succes wordt, en je kunt de charme ervan niet ontkennen.'

'Als het aan mij lag, zou ik die twee Fransen van wie de kranten vol staan met mijn blote handen wurgen. Ze hebben geen idee wat voor vreselijk apparaat ze hebben uitgevonden.'

'Hou toch op. De film wordt een kunstvorm, en dan moet jij je mening herzien.'

'Maar het is nep, Zarmo, het is niet echt.'

'Jij speelt toch ook iemand anders als je op het toneel staat? En jij laat toch ook dingen zien die niet echt zijn? Dat is toch je werk?'